

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

ARAP DİLİ İLİMLERİNDE DİLİN ÇAĞRI İŞLEVİNİN ARKA PLANI

BACKGROUND OF THE CONATIVE FUNCTION OF LANGUAGE IN ARABIC LANGUAGE SCIENCES

Yusuf AKYÜZ

Araş. Gör. Dr., Erzurum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagati, ORCID ID: 0000-0001-8212-1997, e-mail: yusuf.akyuz@atauni.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 01 Ocak 2024 / 01 January 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Şubat 2024 / 21 February 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Bahar 2024 / Spring 2024

Cilt / Volume: 19, **Sayı / Issue:** 1

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Çağrı işlevi tamamen alıcı odaklı olan, alıcıyı belli bir hedef doğrultusunda güdülemeyi amaçlayan işlevdir. Bu işlev dışında dilin göndergesel, üst dil, (dil ötesi) sanatsal ve kanalı kontrol gibi birçok işlevi bulunmaktadır. Dilin işlevleri modern dilbilim alanları içerisinde çeşitli tasniflere tabi tutulmakla beraber Roman Jakobson'un tasnifi esas alınarak konu incelenmektedir. Roman Jakobson dilsel iletişim için konuşucu, dinleyici, bağlam/konu, bildiri, kanal ve koddan oluşan altı unsurun gerekliliğinden bahsettikten sonra dilin işlevlerini bu etmenlere dayanarak belirlemektedir. Ona göre göndericiyle ilgili duygusal, konuyla/bağlamla ilgili göndergesel, alıcıyla ilgili çağrı, iletişim kanalıyla ilgili ilişki, dille ilgili metadil ve bildiriyle ilgili şiirsel işlev olmak üzere dilin altı temel işlevi bulunmaktadır. Çalışmada Arap dili nahiv ve belagat ilimlerinde dilin alıcıyı harekete geçirme işlevi olan çağrı işlevinin arka planında dikkat edilmesi gereken hususlar konu edilmektedir. Jakobson dilin çağrı işlevinin temel özelliğinin muhatabı etkilemek, harekete geçirmek ve muhatabın bir eylemi sergilemesini sağlamak olarak özetlemektedir. Erken dönem Arap dili nahiv ve belagat kaynaklarında dilin çağrı işlevi kavramsal olarak ele alındığı gibi bu işlevin gerçekleşmesi için konuşmacıyı bağlayan hususlar ve bu amaçla kullanılacak dilsel üsluplar da tafsilatlı bir şekilde işlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Dilin işlevleri, Çağrı İşlevi, Muhatab, İltibası Giderme

Abstract

The functions of language have been subjected to various classifications within the fields of modern linguistics. This study will be based on Roman Jakobson's classification. After identifying six elements for linguistic communication: addresser, addressee, context/subject, message, contact and code, Roman Jakobson analyzes the functions of language based on these factors. According to him, there are six basic functions of language: emotive function related to the sender, referential function related to the subject/context, conative function related to the listener, phatic function related to the communication channel, metalingual function related to the language and poetic function related to the message. In this study, the issues that need to be considered for the formation of the call function, which is the function of language to mobilize the receiver, will be discussed in the sciences of Arabic grammar and rhetoric. Jakobson summarizes the basic characteristic of the conative function of language as influencing, mobilizing and enabling the addressee to perform an action. In the early Arabic grammar and rhetoric sources, it is seen that the call function of language is discussed conceptually, as well as the issues that the speaker should pay attention to and the linguistic styles that he can use in order to realize this function.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Functions of Language, Conative Function, Interlocutor, Disambiguation

Giriş

Çalışmanın amacı klasik Arap dili nahiv ve belagat kaynaklarında dilin çağrı işlevinin arka planını oluşturan etmenleri araştırmaktır. Bu doğrultuda öncelikle dilin işlevlerinin kavramsal çerçevesi günümüz dilbilim çalışmaları, özellikle Roman Jakobson yaklaşımı dikkate alınarak incelenmektedir. Dilin işlevleri hakkında belli bilgiler sunulduktan sonra dilin çağrı işleviyle ilgili elde edilen verilerde dikkat çekilen hususların klasik Arap dili literatüründe birincil kaynaklardaki yeri ve dilin çağrı işleviyle ilgili iletişim taraflarının dikkat etmesi gereken durumlar tarihsel araştırma yöntemiyle araştırılmaktadır. Öncelikle dilin çağrı işlevi ve bu işlevin arka planı hakkındaki verilerin saptanıp düzenlenmesi ve analizi yapılmaktadır. Yapılan analizler sonucunda konuyla alakalı veriler belli başlı sentezlere tabi tutulmaktadır. Yapılan çalışma ile günümüz dilbilim çalışmalarının mahsulü olan dilbilimsel kavramlardan olan çağrı işlevinin klasik Arap dili çalışmalarındaki izdüşümünü ortaya koymak ve klasik kaynaklar hakkında bir farkındalık oluşturmaktır. Çalışmada nitel araştırma yönteminden faydalandığı gibi nicel veriler de kullanılmaktadır. Makalede “Dilin işlevleri nelerdir? Dilin çağrı işlevi nedir? Dilin çağrı işlevinde öne çıkan hususlar nelerdir? Çağrı işlevinin Klasik Arap dili literatüründeki yeri nedir? Çağrı işlevinin yerine getirilmesi için Arap dili ilimlerinde ne gibi ön tedbirler alınmıştır?” gibi sorulara cevaplar aranmaktadır.

Konuyla alakalı olarak literatürde dilin işlevleriyle ilgili bazı çalışmalar bulunmakla beraber doğrudan Arap dilinde dilin çağrı işlevinin arka planını konu edinen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber konuyla ilgili şu çalışmaların yapıldığı tespit edilmiştir.

“Dilin İşlevleri Açısından Kur’an’ın Üslûbu” isimli çalışmada yazar dilin işlevleri hakkında bilgiler verdikten sonra ayetler bağlamında dilin işlevlerini incelemektedir. Bu çalışmada çağrı işleviyle ilgili yeterli bir araştırma yapılmadığı görülmüştür.¹

“el-Vazîfetu’l-İfhâmiyye li’s-Siyâk fî Usûli’l-Fıkh” isimli çalışmada ise yazar fıkıh usulü açısından bağlamın, dilin çağrı işlevine yönelik etkilerini incelemektedir. Makale üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bağlam kavramı, ikinci bölümde iletişim unsurları üçüncü bölümde ise konuşmanın anlaşılmasını sağlayan bağlam karinelerini ele almaktadır.²

Bu makalede ise şimdiye kadar ele alınmamış olan bir konu araştırılmaktadır. Dilin çağrı işlevinin Arap dili ilimlerinde nasıl ele alındığı ve arka

1 Mustafa Karagöz, “Dilin İşlevleri Açısından Kur’an’ın Üslûbu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2007), 171-206.

2 Abdulâlî Abbâsî, “el-Vazîfetu’l-İfhâmiyye li’s-Siyâk fî Usûli’l-Fıkh”, *el-İhyâ* 41,42 (2014), 354-369.

planındaki hazırlık aşamaları tartışılmaktadır. Klasik Arap dilinde modern yaklaşımların çalışılmasına bir teşvik olması açısından ayrıca bir önemi haiz olduğu düşünülmektedir.

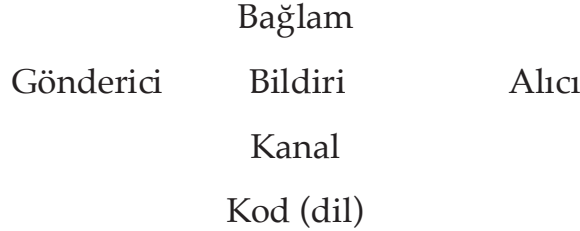
1. Dilin İşlevleri

Dil, temel anlamıyla her toplumun kendine mahsus seslerle amaçlarını, duygularını ve iletmek istedikleri, mesajlarını dile getirdikleri seslerden ibarettir.³ Aynı zamanda dilin bir iletişim aracı olduğu konusunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde dilin çeşitli işlevleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir gece vakti yıldızlarla süslenmiş gökyüzünü seyreden bir kişinin gördüğü manzara karşısında “سبحان الله” ifadesiyle hayretini ve takdirini ifade etmesi alıcıyı hesaba katmadan göndericinin öznel bir deneyimiyle ilgili olan dilin duygusal işlevini göstermektedir. Göndericinin herhangi bir olay karşısındaki tutumunu ve duygularını ifade etmektedir. Bir amirin idaresindeki kişilere verdiği talimatlar alıcıyı harekete geçirmeye yönelik olan dilin çağrı işlevine örnek olmaktadır. Her dilde cari olan ve dilin doğal kullanımında sıklıkla karşılaşılan atasözleri, deyimler veya şiirler ise iletinin düzenleniş tarzıyla ilgili olan dilin poetik/şiirsel işleviyle ilgilidir. Hz. Peygamberin veda hutbesinde ashabına “أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟” şeklindeki sorusu dilin kanal teyidi işlevine verilebilecek bir örnektir. Örneklerde görüldüğü üzere dilin birden çok işlevi bulunmaktadır. Aynı anda bir söylemde veya bir iletişim eyleminde dilin birden çok işlevi bulunabilmektedir. Dilin hangi işlevinin baskın olduğu kullanıldığı bağlama göre değişiklik göstermektedir.

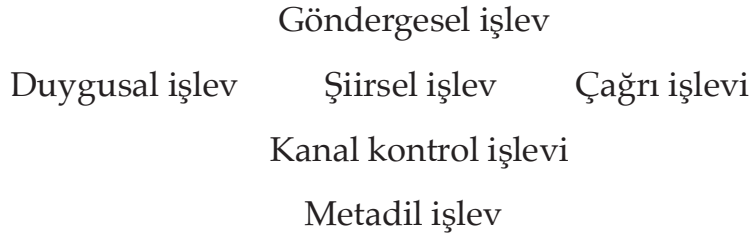
Bu işlevleri tanımlamak ve taslağını belirlemek için herhangi bir konuşma olayındaki veya sözlü iletişim eylemindeki yapısal faktörlerin kısaca gözden geçirilmesi gerekir. Şöyle ki; bir iletişim esnasında *gönderen*, *alıcı*'ya bir *mesaj* gönderir. İletin etkili olabilmesi için, alıcı tarafından kavranabilen ve sözlü veya sözlü hale getirilebilen bir *bağlam*'a ihtiyaç vardır. Bunlara ilaveten iletiyi kodlayan göndericinin ve çözme yeteneğine sahip olan alıcının tamamen veya kısmen ortak bir *kod* kullanmaları; gönderici ile alıcı arasında, her ikisinin de iletişime girmesini ve iletişimde kalmasını sağlayan fiziksel ve psikolojik bir *kanal* dâhilinde iletişim kurmaları gerekmektedir. Mesajın etkili olabilmesi veya göndericinin istediği tarzda alıcıya ulaşabilmesi için gönderici ve alıcının ortak dili kullanmaları gerekir. Buna ilaveten gönderici alıcının içinde bulunduğu koşulları hesaba katarak söylemini oluşturması ve kullandığı dilsel göstergeleri alıcının anlayabileceği şekilde düzenlemesi de

3 Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1952), 1/33.

önemlidir.⁴ Alıcı, konuşmacının ilettiği mesajlara iletişimde kullanılan kod yani dil, bağlam ve kanala dayanarak karşılık verir ve bu şekilde iletişim devam eder. Sözlü iletişimde zorunlu olarak yer alan tüm bu faktörler şu şekilde şematize edilebilir:⁵

Dilin işlevleri, her dilsel iletişim eyleminde bulunan zorunlu bileşenler üzerine inşa edilerek belirlenmektedir. Jakobson, bir iletişim eyleminin analizi için dilin altı temel işlevinden bahsetmektedir. Bunlar: gönderici üzerinde yoğunlaşan duygusal işlev, içerikle ilgili olan göndergesel işlev, sosyal iletişim üzerine odaklanan ilişki işlevi, mesajın muhataba yönelik etkisiyle ilgili çağrı işlevi, göstergelerin anlaşılmasına yönelik olan metadil işlev ve mesajın dilsel özellikleriyle ilgili olan şiirsel işlevdir.⁶ Bu işlevler aşağıdaki tablodaki gibidir.

Duygusal işlev: Coşku işlevi ya da anlatım işlevi olarak da isimlendirilen ve konuşan kişiyle ilgili olan dil işlevidir. Bu işlev, konuşan kişinin konuyla veya dinleyiciyle ilgili duygusal tutumunu dile getirdiği söylemlerde gözükmektedir. Konuşmacı bu işlevle sevinç, öfke, hayal kırıklığı, üzüntü ve şaşırma gibi kişinin duygusal tepkilerini, hislerini ve duygularını paylaşma amacını taşımaktadır.⁷

Göndergesel işlev: Dilin bilgi vermek ve gerçekleri ifade etmek amacıyla kullanıldığı durumları ifade etmektedir. Göndergeyle ilgili dil, nesnel gerçekleri iletmek ve bilgi aktarmak için kullanılmaktadır. Bu işlev iletişimin

4 Roman Jakobson, "Linguistics and Poetics", *Language in Literature*, ed. Krystyna Pomorska - Stephen Rudy (Cambridge-London: Belknap Press of Harvard University Press, 1987), 62-94, 66.

5 Jakobson, "Linguistics and Poetics", 62-94,

6 David Ian Hanauer, "What We Know About Reading Poetry: Theoretical Positions and Empirical Research", *The Psychology and Sociology of Literature*, ed. Dick Schram - Gerard Steen (Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001), 107-128, 111.

7 Osman Toklu, *Dilbilime Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 37.

içeriği ve bağlamıyla ilgilidir. Diğer bir ifadeyle iletişimin ne hakkında olduğuyla ilgilenmektedir. Anahtar kelime içeriktir. Soru şudur: Mesajın içeriğini temsil etmek için hangi işaretler kullanılır? Bu işlev habercilikte, bilim yazımında ve mahkeme salonundaki ifadelerde öne çıkmaktadır. Başkalarını dünyamızdaki bir şey hakkında bilgilendirmemizi veya onu tanımlamamızı sağlayan işlevdir.⁸ Örneğin “Hz. Muhammed 622’de Mekke’den Medine’ye hicret etmiştir.” Söyleminde dilin gönderge işlevi kullanılmaktadır.

Şiirsel işlev: Dilin estetik ve sanatsal bir amaçla kullanıldığı durumları ifade eder. Şiirsel dil, genellikle ritim, uyak ve imgeleri vurgular, duygu yaratma veya estetik bir deneyim sunma amacı taşır. Şiirsel fonksiyon, bir iletişimin biçimi veya nasıl oluşturulduğuyla ilgilidir. İşaretlerin şiirsel fonksiyonu genellikle ortamın doğasıyla doğrudan ilişkilidir. Her ortam, belirli bir mesajı ifade etmek için kendine özgü bir yöntemle sahiptir. Mesaj aynı olduğu halde farklı biçimlerde telaffuz edilmektedir. Şiirsel işlevde anahtar kelime formdur. İletişim kurmak için kullanılan işaretlerin nasıl seçildiği, nasıl bir araya getirildiği ve böylece belirli bir anlamı nasıl ifade ettiği konuları bu işlevin temel sorunsalıdır.⁹ Şiirsel işlev, göstergelerin seçimleri ve birleştirilmesiyle ilgilidir. Seçme, eşdeğerlik, benzerlik ve benzemezlik, eş anlamlılık ve zıt anlamlılık temelinde üretilirken, sıralamanın oluşturulması demek olan birleşim ise göstergelerin uygun komşuluk ilişkilerine dayanmaktadır.¹⁰

Kanal kontrol işlevi: Dilin kullanımının, bir eylemi gerçekleştirmek veya bir sonuç elde etmek amacıyla nasıl yönlendirildiğini ifade eder. Öncelikle gönderen ve alıcı arasındaki iletişimi kurmaya, uzatmaya veya kesmeye, kanalın çalışıp çalışmadığını kontrol etmeye, muhatabın dikkatini çekmeye veya dikkatinin devam ettiğini teyit etmeye yönelik işlevleri bulunmaktadır. Gönderici ve alıcı arasındaki sosyal ilişkinin gelişmesinde de dilin kanal kontrol/phatic işlevi aktiftir.¹¹ Özellikle açılış ve kapanış aşamalarında kişilerarası ilişkilerde dostane ve uyumlu bir atmosfer oluşturmak ve sürdürmek gibi sosyal ve bağlayıcı işlevlere sahip olduğu söylenen ifadeleri tanımlamak için kullanılır. Bu söylemler, iletişim kanalını açık tutmanın bir aracı olarak anlaşılmaktadır. Tebrik formülleri, hava durumuyla ilgili yorumlar, birisinin sağlığıyla ilgili sorular sormak ve diğer sohbet konuları kanal kontrol işlevinin prototip örnekleri olarak nitelendirilebilmektedir.¹²

8 Sheila Steinberg, *An Introduction to Communication Studies* (South Africa: Juta, 2007), 119.

9 Pieter J. Fourie (ed.), *Media Studies Volume 1 -Institutions, Theories and Issues* (South Africa: Juta Education, 2007), 337.

10 Roman Jakobson, “Closing Statements: Linguistics and Poetics”, *Style in Language*, ed. Thomas A. Sebeok (New York: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology, 1960), 350-377, 358.

11 Christiane Nord, *Text Analysis in Translation* (Amsterdam: Rodopi, 2005), 47.

12 Gunter Senft, “Phatic Communion”, *Culture and Language Use*, ed. Gunter Senft vd. (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009), 226-233, 228.

Metadil işlev: Dilin kendisi hakkında konuşma veya düşünme amacıyla kullanıldığı durumları ifade eder. Dilin anlamını, kullanımını veya yapısını açıklamak için kullanılır. Jakobson'un dilsel kodun kendisine odaklanan altı temel dil işlevinden biri olarak belirttiği üstdil işlevi, dilsel koda ve onun bileşenlerine doğrudan atıfta bulunmaktadır. Gönderen ve/veya muhatap aynı kodu kullanıp kullanmadıklarını kontrol etmeye ihtiyaç duyduğunda, konuşma kod üzerine odaklanmakta ve böylece bir üst dil işlevi devreye girmektedir. Bu işlevin amacı, kodu muhatap için daha erişilebilir hale getirmektir.¹³ Öğreticinin öğrencilerine "Anlaşıyor mu arkadaşlar?" Dinleyicinin konuşmacıya "Ne demek istiyorsun?" gibi soruları bu işlevle ilgilidir.

Çağrı işlevi: Dilin dinleyiciyi etkilemeye, yönlendirmeye ve harekete geçirmeye yönelik olarak kullanıldığı durumları ifade eder. Dilin bu işleve yönelik kullanımları, bir kişiyi harekete geçirmek veya bir tepki elde etmek amacıyla kullanılır. Bu işlev, alıcıyı etkilemeyi ve onu belirli bir görüşü benimsemeye ikna etmeyi amaçlayan mesajı ifade etmektedir. Mesajın alıcıya ulaşması için hangi biçimde tasarlandığına dair sorulara odaklanmaktadır. Mesajdaki hangi işaretlerin özellikle alıcıyı ikna etmeye ve cezbetmeye yönelik olduğunu belirlemektedir. Örneğin reklamlarda genellikle tropikal veya lüks ortamların tercih edilmesi alıcıyı etkilemeye yöneliktir. Bununla beraber işaretlerin çağrı işlevine sahip olduğu durum sadece reklamlarla sınırlı değildir. Topluluğa yönelik olan hitaplar, politik konuşmalar, üstün olanın altındakilere yönelik tebliğleri, gazete editöryalleri veya radyo ve televizyondaki politik yorumlar, alıcıyı ikna etmeye yönelik bilinçli veya bilinçsiz olarak kullanılan yerleşik retorik teknikleri bu işleve dahildir. Çağrı işlevi söz konusu olduğunda anahtar kelime ikna etmek, etkilemek ve harekete geçirmektir. Dilsel ifadelerde çağrı işlevi gören işaretler ve kullanımlar bu işlevin kapsamına girmektedir.¹⁴

2. Arap Dilinde Dilin Çağrı İşlevi

Arap dilinde dilin çağrı işlevi denince akla pek çok şey gelebilmektedir. İlk olarak Arap dili kaynaklarında iletişim kurmakla ilgili olarak şu ifade incelenebilir: "Konuşmanın gayesi konuşmacının amacının dinleyici tarafından bilinmesidir."¹⁵ Bu ifade dilin alıcıyla ilgili yönünü vurgulayarak çağrı işlevine gönderimde bulunmaktadır. Yine kaynaklarda özellikle hitabete dayalı oluşturulan söylemlerin faydasının muhatabın duygularına dokunarak kast

13 Roman Jakobson, *The Framework of Language* (Michigan: Michigan Studies in the Humanities, 1980), 86; Annelie Ädel, *Metadiscourse in L1 and L2 English*, ed. Elena Tognini-Bonelli (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1996), 215.

14 Fourie, *Media Studies Volume 1 -Institutions, Theories and Issues*, 337.

15 Ebu'l-Huseyn İshâk b. İbrâhîm b. İsmâil el-Kâtib İbn Vehb, *el-Burhân fi Vucûhi'l-Beyân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (Kahire: Mektebetu's-Şebâb, 1969), 163.

edilen anlamların onun gönlünde sağlam bir şekilde yerleşmesini sağlamak olduğu vurgulanmaktadır.¹⁶

Dilsel birimlerin genel adı olarak kullanılan “الكلمة ve الكلام sözcük ve söz” kelimelerinin kökü olan “الكلم”, yara ve yaralamak anlamındadır. Yara, yaralanan kişide bir iz bırakmaktadır. Buradan hareketle söz ve sözcüklerin de muhatapta iz bırakmaları ve onları etkilemeleri dilin doğal bir gereğidir.¹⁷ Görüldüğü üzere Arap dilinde dilin birimleri için kullanılan kelime dahi dilin çağrı işlevine dair anlamları barındırmaktadır.

Diğer dillerde olduğu gibi Arap dili yapısı itibariyle alıcıyı etkilemeye ve harekete geçirmeye yönelik bir işleyiş üzerine kurulmuştur. Zira Arap dilinde bir isteği dile getirmek için çeşitli cümle tipleri ve üsluplar bulunmaktadır. Kaynaklarda bu çeşitlilikte önemli etkenin muhatap temelli olduğu görülmektedir. Söylemin daha etkili olabilmesi için muhatabın haline göre cümle öğeleri, takdim-tehir, hazif-zikir ve fasıl-vasıl gibi cümle içi işlemlere tabi tutulmaktadır. Bu çeşitlilik genellikle muhatap endekslidir. Muhatabın haline, anlayışına ve ihtiyacına göre cümleler değişik formlarda üretilebilmektedir. Bu durum konuşmacıya muhatabını etkilemek için ayrıca imkânlar sunmaktadır.

Arap dili kaynaklarında bir söz söylemenin temel hedefinin muhataba bir şey anlatmak, açıklamak, bildirmek ve o şeyi alıcının anlamasını sağlamak olduğu belirtilmektedir. Söz bu faydalardan hâli olduğunda sözün amacı ve anlamı da kaybolmaktadır. Konuşmacının kullandığı herhangi bir sözün muhatap açısından bir faydası yoksa konuşmanın da yararı yoktur.¹⁸ Arap dili belagat ilminde geliştirilen isnad kavramı, cümlenin temel öğeleri olan özne ve yüklem arasındaki ilişkiyi temsil etmekte olup temel gayesi muhataba bir şey ifade etmektir.¹⁹ Muhataba bir şey ifade edebilmesi için hakkında konuşulan varlık muhatap açısından malum yani marife olması ve o varlık hakkında verilen bilgi muhatabın bilgisi dışında yani nekre olması gerektiği belirtilmektedir.²⁰ Bu şekilde muhatabın dikkatini çekerek dilin çağrı işlevi gerçekleştirilmektedir.

16 Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne (Kahire: Dâr Nehdatu Mısır, ts.), 1/88.

17 Ebu'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1952), 1/21; Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn el-Bağdâdî el-'Ukberî, *el-Lübâb fi 'İleli'l-Binâ ve'l-İ'râb*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 41.

18 Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah el-Verrâk, *'İlelu'n-Nahv*, thk. Mahmud Câsim-Muhammed Derviş (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999), 252; Ziyâeddîn İbnu'l-Esîr, *el-Câmiu'l-Kebîr fi Smâati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*. thk. Mustafa Cevâd - Cemîl Sa'îd (Bağdat: Metbeu'l-Mecmeu'l-İlmî, 1956), 114.

19 Celâluddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Sadettîn b. Ömer Hatîp el-Kazvînî, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğâ*, nşr. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 27.

20 Ebû Sa'îd Hasan b. Abdullah b. el-Merzubânî es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi's-Sibeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdeli - Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 1/47. el-Verrâk, *'İlelu'n-Nahv*, 267.

Arap dilinde söz, bildirimsel/haberi ve edimsel/inşâî olmak üzere iki çeşittir. Haberî cümleler muhataba bir şeyi bildirmek için kullanılırken bazen muhatabın hali ve bağlam koşullarından dolayı bildirim anlamının dışında edimsel anlamlar için de kullanılmaktadır. Zira haberi cümleler, genellikle muhataba fayda vermek, onu bilgilendirmek ve bir harekete sevk etmeye yöneliktir. Edimsel cümle türleri ise kendi kullanım amaçlarına göre muhataba soru sormak, ondan bir şeyler istemek veya onun belli davranışları sergilemesini sağlamak üzere kurgulanmaktadır.²¹ Dolayısıyla Arap dili nahiv ve belagat ilimlerinde söz veya konuşma eyleminin ana gayesinin çağrı işlevine mütevakkıf olduğu görülmektedir.

Cahiliye toplumunda Arap dilinin belagat ve fesahat yönüyle ileri düzeye çıkması, özellikle cahiliye şairlerinin şiirlerinde ve hatiplerinin hutbelerinde dilin işlevlerini en etkin kullanma yarışının sonucu olduğu söylenebilir. Özellikle hitabet bu işlevler içerisinde alıcıyı etkilemek olan çağrı işlevini daha fazla yansıtmaktadır. Hitabet, cahiliye döneminde toplumsal değerler ve hayatı ictimaiyeye dair konularda irşad ve nasihat gibi toplumu yönlendirmede müracaat edilen edebi bir türdür. Hatipler muhataplarının gönüllerine inebilmek ve duygularına dokunabilmek için hutbelerini şiire benzeterek irad ederlerdi. Araplar İslamiyet'ten önce dili ustaca kullanmayı kendilerinin en önemli iftihar kaynağı sayarlardı. Bu durum o toplumda dilin güzel kullanılmasına bir teşvik unsuru olmuş ve pek çok söz ustasının yetişmesine imkan sağlamıştır. Onları buna sevk eden sebeplerin başında alıcıyı etkilemek bulunmaktadır. Bu noktadaki becerilerini daha da geliştirmek için panayırlar düzenledikleri bilinmektedir. Bu da dilin çağrı işlevini daha etkin kullanmak için Arapları dili akıcı kullanmalarına fasih ve beliğ olmalarına yönelik itici bir güç olmuştur.²²

Hatipler hutbelerini oluştururken hutbenin amacına ulaşması için kelimelerin en güzellerini seçerek hutbelerini irticali olarak irad ederlerdi. Hatta cahiliye toplumunda hatiplerin taşınması gereken bazı özelliklerin belirlendiği görülmektedir. Bunlardan bir kısmı onun dış görünüşüyle, bir kısmı da kendisi ve soyuyla ilgilidir. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir: Hatip soğukkanlı, metanetli, ifadeleri fasih, sesi gür, halkının en seçkini, asil ve soylu olmalı; eğer yerden yüksek bir tepe üzerinde duruyorsa, bir mızrağa, sopaya veya kılıca dayanmalı, sarıği yan tarafa meyilli bir şekilde sarkmalı ve dönemi açısından her yönden bakımlı ve onu diğer insanlardan ayıran belirgin özelliklere sahip olmalıdır.²³

21 el-Kazvîni, *el-Îdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 27-28, 108.

22 Abdurrahman Abdulhamîd Alî, *Târihu'l-Edeb fi'l-'Asri'l-Câhili* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Hadîs, 2008), 210.

23 Alî Şelak, *Merâhil-u Tatavvuri'n-Nesri'l-'Arabi fî Nemâzicîhi* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1991), 130.

Belirtilen hususlar çerçevesinde Arap dili literatüründe dilin çağrı işlevinin dilin kullanımıyla doğrudan ilişkisinin kurulduğu görülmektedir. Kavramsal çerçevede bu kadarla iktifa edilerek Arap dilinde çağrı işlevinin arka planında bulunan ve iletişim taraflarını bağlayan hususlar ele alınacaktır.

2.1. Çağrı İşlevinin Arka Planı

Dilin çağrı işlevi yani alıcıyı harekete geçirme işlevinin oluşabilmesi için dil ve kullanıcılarla ilişkili bazı koşulların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu koşullar Arap dili nahiv ve belagat kaynaklarından elde edilen verilere göre şöyledir:

2.1.1. Ortak Dil Kullanmak

Söz faydaya hizmet etmek için üretilmelidir. Herhangi bir faydayı doğurmayan bir sözün söylenmesi de iletişimin gayesine hizmet etmekten uzaktır.²⁴ Fayda ise muhatap açısından bulunuyorsa kıymeti vardır.²⁵ Bu bağlamda sözün fayda vermesi ve mesajın etkili olabilmesi için Jakobson iletişim taraflarının ortak bir kod kullanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Arap dili ilimlerinde de gönderici ve alıcının ortak bir kod / dil kullanmalarının gerektiği belirtilmektedir. Konuşmacı ve muhatabın iletişim kurabilmeleri için geçerli ortak dili bilmeleri kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu hususta en bariz örnek şu âyet-i kerimede geçmektedir: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيَتَّبِعُنَا لَهُمْ﴾ “Onlara Allah’ın emirlerini güzelce açıklasın diye her peygamberi yalnızca kendi kavminin lisanıyla gönderdik.”²⁶ Ayette belirtildiği üzere dilin çağrı işlevinin yerine gelebilmesi için iletişim taraflarının ortak dil kullanmaları ve muhatapların kullanılan dilin sözcüklerinin ve cümlelerinin gönderimlerini bilmeleri gerekmektedir.²⁷ Peygamberlere indirilen vahiylerin kavimlerinin dilinde indirilmesi ortak kodun kullanılmasının lüzumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Söylem oluşturan kişinin mesajının muhatabına en güzel şekilde ulaşabilmesi için bir varlık veya durum için kullanılan çeşitli ifade türlerini de bilmesi gerekmektedir.²⁸ Bir sözün fayda vermesi için öncelikle konuşmacının muhataplarının diliyle yani kullandıkları dil ile onlarla iletişime geçmesi gerekmektedir.²⁹ Zira konuşmanın temel amacı konuşmacının ne demek istediğinin muhatap tarafından anlaşılmasıdır. Eğer dinleyici konuşmacının

24 Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, thk. Hasan Hindâvî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1997), 6/12.

25 el-Verrâk, *'Îlelu'n-Nahv*, 252.

26 İbrahim 14/4.

27 eş-Şeyh Ebi'l-'Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1922), 2/228.

28 İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, 1/50; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'şâ*, 1/166.

29 Yahya b. Hamza b. Ali. b. İbrahim el-'Alevî el-Yemeni Müeyyedbillâh, *et-Tırâzu'l-Mütedammîn li Esrâri'l-Belâga ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz* (Mısır: Matba'atu'l-Muktetaf, 1914), 1/24.

kast ettiği anlamı kullanılan koddan dolayı anlayamıyorsa hangi kodun kullanıldığının da bir önemi yoktur.³⁰ Arap dili kaynaklarında belirtilen bu açıklamalar dilin çağrı işlevinin gerçekleşmesi için ortak kodun kullanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2.1.2. Çağrı İşlevinde Konuşmacının Rolü

Konuşma, konuşmacı ve muhatap arasında gerçekleşen dilsel bir olgudur. Arap dili kaynaklarında konuşmanın bir şey istemek, bir şeyi sormak, bir şeyi emretmek ve bir şeyden bahsetmek gibi dört temel gayesinden bahsedilmektedir. Bu gayeler icra edilirken dil kullanıcılarının şu hususlara dikkat etmeleri gerekmektedir. “İstediğinde güzel istemek, sorduğunda açık olmak, emrettiğinde istediğini pekiştirmek ve bir şeyden bahsettiğinde gerçekleştirmek.” Ayrıca konuşmacının her makamın kendine mahsus bir ifadesinin bulunduğunu hatırlanarak çıkarmaması gerektiği de vurgulanmaktadır. Bu çerçevede sözün makamına/bağlamına riayet ederek îcâz yapılması gereken yerde itnâb veya itnâb yapılacak yerde îcâz yapmaması lüzumu tebeyyün etmektir.³¹ Edebu'l-Katib'de geçen bu açıklamalara dayanarak dilin gönderici, alıcı, konu, bağlam ve tarz gibi işlevlerine Arap dili kaynaklarında değinildiği kanaatine varılabilmektedir.

İnsanlar arasındaki iletişim genellikle dilsel göstergelerin kullanımına bağlı gerçekleşmektedir. Arap dili kaynaklarında, iletişimde kullanılan dilin işleyişinde muhatabın konuşmacıyı yönlendirdiğine dair pek çok açıklama bulunmaktadır. Zira belagat ilmine göre kelimelerin seçiminde ve sözcüklerin diziliminde muhatabının halini gözetmesi konuşmacının belâğ olduğu delili olarak kabul edilmektedir. Konuşmacı muhatabını etkilemek, sevk etmek ve onda bazı değişikliklerin oluşmasını sağlamak için muhatabının sosyal, psikolojik ve fiziksel halini, anlayışını, kelime dağarcığını ve yetiştiği toplumun kültürel yapısını bilmek durumundadır. Bu duruma Arap dili kaynaklarında çeşitli şekillerde değinilmiştir.

İletişimin gerçekleşmesi, insanın kendini anlayan anlayışlı muhatapların varlığıyla mümkündür. Araplar muhataplarının kendilerini anlayacağına itimat ettikleri için söz üretmek ve konuşmak hususunda girişken bir kişiliğe sahiptirler.³² Kaynaklarda konuşmacının muhatabına göre söylemini şekillendirmesi gerekliliğini gösteren bazı ifadeler şunlardır: “مرعاة حال المخاطب

30 İbn Vehb, *el-Burhân fî Vucûhi'l-Beyân*, 68-163; Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 1/11.

31 Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâli (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.), 19; Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî İbn Hamdûn, *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, thk. İhsân 'Abbâs - Bekr 'Abbâs (Beyrut: Dâr Sâdir, 1996), 1/256.

32 Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûni's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 5/16.

muhatabın halini gözetmek”, “مطابقة مقتضى الحال muhatabın halinin/ bağlamsal durumun gereğine uygun olmak”, “ثقة بفهم المخاطب muhatabın anlamasına güvenerek”, “لعلم المخاطب muhatap bildiği için” gibi ifadeler konuşmacının bir şey söyleyeceği vakit hesaba katması gereken durumları belirtmektedir. Bu ve benzeri tabirler Arap dili nahiv ve belagat kaynaklarında yüzlerce kez geçmektedir. Aşağıda dilin çağrı işleviyle ilgili “muhatap, dinleyici, anlatmak ve muktezây-ı hâl” kavramlarının Arap dilinin bazı temel kaynaklarındaki kullanım sıklığı tablo halinde verilmiştir. Tablo oluşturulurken gramerle ilgili kip için kullanılan “المخاطب” kelimeleri istisna tutulmuştur. Diğer bir ifadeyle konu içinde iletişim taraflarıyla ilgili anlamsal durumların ifade edildiği kelimelerden seçilmiştir.

Tablo 1: Çağrı işleviyle ilgili kelimelerin Arap dili kaynaklarında kullanım oranı

الكلمة / أسماء الكتب	السامع / المستمع	المخاطب	الإفهام	مقتضى الحال
الجملة في النحو 170 هجري	1	1		
الكتاب (سيبويه) 180 هجري	3	82		
البيان والتبيين 255 هجري	30		10	
المقتضب 285 هجري	39	21		
الأصول في النحو 316 هجري	24	29		
شرح كتاب سيبويه للسيرافي 368 هجري	15	162	2	
علل النحو 381 هجري		42		
الخصائص 392 هجري	4	3	1	
سر الفصاحة 466 هجري	11	9		
دلائل الإعجاز 471 هجري	93	32		
أسرار البلاغة 471 هجري	29	4		
نتائج الفكر في النحو للشهيلي 581 هجري	9	61	4	
اللباب في علل البناء والإعراب 616 هجري	10	5	3	
مفتاح العلوم 626 هجري	65	29		16
الإيضاح في علوم البلاغة 739 هجري	62	44		8
مختصر المعاني 792 هجري	60	100		26
TOPLAM	455	624	20	50

2.1.2.1. Konuşmacının Belîğ Olması

Konuşmacının belîğ olması konusuna girmeden önce belagat kavramı üzerinde durulması kavramın çağrı işleviyle bağını kurmada yardımcı olacağı düşünülmektedir. Belagat kelimesi sözlükte varmak ve ulaşmak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise kişinin gönlündeki anlamı muhatabının gönlüne en güzel şekilde ulaştırmasıdır. Sözün belagati fesahat koşullarını barındırmasıyla beraber konuşmaya saik olan bağlam koşullarına ve muhatabın haline uygun olmasıdır.³³ Takılmadan, tekrarlamadan ve farklı ifadelere sığınmadan ihtiyacını muhatabına ulaştırmak belagattir.³⁴ Belagat, konuşmacının amaçladığı anlamları ifade ederken teşbih, mecaz ve kinayenin türlerini hakkıyla kullanmada ve ifade türlerinin özelliklerine riayet etmede uzmanlık gerektiren bir seviyeye ulaşmasıdır.³⁵ Fesahat kurallarını taşıyan bir söylem muhatabın haline mutabakatı ölçüsünde belîğ kabul edilmektedir.³⁶ Dolayısıyla konuşmacının belîğ kabul edilmesi iki temel esas üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan ilki kullandığı kelime ve cümlelerin fesahat koşullarını haiz olması diğeri ise muktezayı hâle muvafık söz söyleyebilmektir.

Konuşmacının fasih olması söylediği sözlerin muhatap tarafından daha kolay algılanmasını sağlamaktadır. Fesahat, lügatte açıkça gözükmek ve açık bir şekilde beyan etmek anlamındadır.³⁷ Sözlerini anlaşılır bir şekilde söyleyen şair için شَاعِرٌ فَصِيحٌ ifadesi kullanılmaktadır. Araplar anlamı açıkça ifade eden söz için كَلَامٌ فَصِيحٌ ifadesini kullanmışlardır. Bu kavram belagat ilminde sözün açıklığı kolayca anlaşılır olması anlamında kullanılmakta olup sözün fasih olması belli şartlara bağlanmıştır. Fesahat, kelimelerin telaffuzu kolay ve kulağa hoş geleninin seçimi hususunda konuşmacının maharetini ifade etmektedir.³⁸ Çoğunlukla alıcının anlaması ve mesajın alıcıya pürüzsüz ulaşmasının hesaba katıldığı bu şartların bir kısmı sözcükle bir kısmı cümle ile

33 Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitabu't-Ta'rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Mısır: Dâru'r-Reyyân li'n-Neşr, 1982), 66; Hatîp el-Kazvînî, *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, 20.

34 Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Beirut: Dâru'l-Cîl, 1948), 1/113.

35 Ebû Yakub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 526.

36 Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâğatu'l-'Arabîyye -Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ* (Beirut: Dâru's-Şâmiye, 1996), 18. Belagat kelimesinin terimleşme süreciyle ilgili detaylı bilgi için bkz. İsa Güceyüz, *Belâgat İlimleri Tarihi -Terimleşme Bağlamında-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023).

37 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984), 4/3419.

38 Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî el-Halebî İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982), 58-59-84. Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâss fî Mu'esseseti'r-Risâle (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2005), 234.

ilişkilidir. Zira duyulduğu ilk anda harfleri birbirine karıştırılmadan anlaşılabilir söz, fasih sözün temel ölçüsü olarak kabul edilmiştir.³⁹

Fesahat kelimedede ve cümlede olmak üzere temelde iki boyuta incelenmektedir. Kullanılan kelimelerin telaffuzunun kolay olması, anlamının kolayca anlaşılıp farklı sözlüklere ihtiyaç bırakmaması ve işitilmesinin kişiye haz vermesi lafzın fesahatinin temel dinamikleridir. Ögelerin dilbilgisi kurallarına uygun bir şekilde dizilmesi, cümleyi oluşturan kelimelerin peş peşe söylenmesinde dile zor gelen kelimelerden seçilmemesi ve sözün amaçlanan anlama direk intikal ettirmesi ise cümlenin fesahatini doğurmaktadır.⁴⁰ Fesahatin bu özelliklerinden anlaşılmaktadır ki gerek kelimedede gerek cümledeki fesahatin oluşmasında gönderici kadar alıcının da rolü bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle alıcının algılamakta ve anlamakta güçlük çektiği kelime veya sözlerin kullanılması fesahat kurallarının delinmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Arap dilinde fasih kelimeleri ve cümleleri kullanmaya teşvik edilmenin arka planında dil işlevlerinden çağrı işlevinin de bulunduğu söylenebilir. Fesahat koşullarını sağlayan konuşmacının aynı zamanda muktezây-ı hâle muvafık söz söylemesi dilin çağrı işlevinin gerçekleşmesi için diğer bir koşuldur.

Muktezay-ı hâl kavramı bağlamın gereği anlamında olup muktezây-ı hâle mutabık söz söylemek konuşmacının belîğ olmasının ön şartı olarak kabul edilmektedir.⁴¹ Belagat, muktezay-ı hâle mutabakat etmek olarak da tanımlanmaktadır. Bu bağlamda konuşmacı muhatabına tesir etmek ve onu harekete geçirebilmek için meramını ifade ederken iletişim ortamını çevreleyen koşulları ve muhatabının halini bilip hesaba katmak zorundadır. Çünkü konuşma bağlamları birbirinden farklıdır. Kutlama makamı taziye makamından, ciddiyet makamı şaka makamından farklıdır. Konuşmacı, muhatabın haline ve bağlamın gereğine göre cümle ögelerinin birbirleriyle ilişkisini bilerek takdim, tehir, hazif, icaz ve itnab gibi cümle içi dilsel eylemlere gidebilmelidir. Zira sözün güzel bir şekilde kabul görmesi söz birimlerinin en uygun şekilde birleştirilerek kullanılmasına bağlıdır. Eğer hal/bağlam bir hükmün verilmesini gerektiriyorsa sözün güzelliği cümleyi tekid edatlarından arı bir şekilde söylemeyi gerektirir. Bağlam müsnedün ileyhin hazfini gerektiriyorsa sözün güzelliği onu terk etmektedir. Bağlam, kasrı lüzumlu görüyorsa sözün güzelliği kasırda, icazı gerektiriyorsa icazda veya itnabı gerektiriyorsa itnabdadır. Makam belli bir konunun ispatına odaklanmışsa konuşmanın o konuya hasr

39 Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn - Muhammed 'Alî en-Neccâr (Kahire: el-Mu'essesetu'l-Mısriyyeti'l-'Amme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, 1964), 4/253.

40 el-Kazvînî, *el-Îdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 13-18.

41 Ebû Hâmid Bahâuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-Subkî, *'Arûsu'l-Efrâh fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003), 92.

edilerek tanzim edilmesi gereklidir.⁴² Dolayısıyla alıcıyı harekete geçirmek isteyen bir konuşmacının muktezay-ı hâle mutabık söz söylemesinin gerekliliği klasik Arap dili kaynaklarından çıkarılabilmektedir.

Konuşmacının muhataplarını tanıması, konuşmanın temel faydası olan çağrı işlevi açısından gereklidir. Zira zeki kişiye söylenecek sözün, anlayışı kıt olan kişiye yöneltilen sözden farklı olması gerekliliği ve konuşma esnasında inkâr edenle inanan kişinin birbirinden ayırt edilmesi belagat ilminin önemli ilkelerindedir. Konuşmacı, sözünün muhatabına etki etmesi için öncelikle muhatabını tanıması gerekmektedir. Örneğin söylemin amacı muhatabın konuyu anlamasını sağlamaksa konuşmacının insanların tabakalarını tanıması ve her bir tabakaya ayrı söylem geliştirmesi gerekmektedir.⁴³ Kişi, halkla konuşurken kullandığı ifadelerle halkın efendisine hitap etmemeli veya sokak ağzıyla yöneticilerle konuşmamalıdır. Ayrıca muhataplarının anlayış düzeylerini ve toplumsal statülerini de hesaba katarak onlara bir mevzuyu anlatmalıdır.⁴⁴ Zira muhataplarını tanımayan bir kişi icaz yapması gereken yerde itnap, itnap yapması gereken yerde icaz yapabilir veya gereksiz tekrarlara düşebilir. Bu durum zeki muhataplar açısından sıkıcı, anlayışı kıt olanlar için ise kapalılık içerebilir.⁴⁵ Muhatapları tarafından ne söylediği anlaşılmayan bir konuşmacının sözleri dilin çağrı işlevini yerine getirmekten uzaklaşır. Konuşmacı, muhataplarının sosyal konumu, psikolojik durumu, yaşı, eğitim seviyesi, zekâ düzeyi ve anlayış kapasitesi gibi değişik ölçütlerle muhataplarını taksim etmeli ve ona göre konuşmasını oluşturmalıdır. Dilin çağrı işlevinde başarılı olmak, muhatapları tanıyıp ona göre konuşmakla doğrudan orantılıdır.

Arap dili ve belagatı kaynaklarında dilin çağrı işlevinin gerçekleşmesi ve beklenen etkiyi gösterebilmesi için konuşmacının söylemini muhatabının haline göre düzenlemesinin gerekliliği değişik bağlamlarda ele alınmaktadır. Konuyla ilgili olarak bildirimsel / haberî cümlelerin muhatabın haline göre tanzim edilmesine değinilecektir.⁴⁶ Arap belagatında bildirimsel cümlelerin faydalarıyla dilin çağrı işlevi arasında şöyle bir ilişki kurulmaktadır. Muhatabın zihninde söylem konusuna dair kararsızlıklar ve tereddütler yoksa yani muhatap konuyla ilgili hiçbir malumata veya herhangi bir önyargıya sahip değilse konuşmacı ifadesinde herhangi bir tekit edatı kullanmadan meramını dile

42 es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, 168-169.

43 Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn -el-Kitâbetu ve's-Şi'r-*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm (Kahire: Dâru'l-Fikru'l-'Arabî, 1971), 35.

44 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/92.

45 el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 1/105.

46 Haberi cümleyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Irmak, *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 113,129.

getirir. Örneğin ﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ﴾ “Muhammed Allah’ın peygamberidir.”⁴⁷ ayetinin muhatapları olan sahabede tereddüt ve/veya inkâr söz konusu olmadığı için herhangi bir tekit edatı kullanılmamıştır. Zira muhatabın hali sadece bilgilen-dirmeyi gerektirmektedir. Böylece alıcı, konuyu işittikten sonra konu aklına yatarsa ve kabul ederse fazla söze hacet kalmadan maksat hâsıl olmuş olur. Ancak mevzu hakkında tereddüt veya kararsızlık hali tezahür ederse veya ko-nuşmacı muhatabının tereddüt halini önceden biliyorsa söylemini güçlendir-mek için bir tekit edatı kullanarak muhatabını ikna etmeye ve tereddüdünü gidermeye çalışmaktadır. Örneğin ﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ “Şübhesiz ki Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir.”⁴⁸ ayette müminlere hitaben her neyi önden gön-derirlerse Allah katında bulacaklarından bahsedilmekte olup hiçbir şüpheyeye yer bırakmamak için “إِنَّ” tekid edatı kullanılmış ve Allah’ın hayır ve şer olarak her yapılanı gördüğü vurgulanarak müminlere müjde inanmayanlara ise teh-dit anlamı ifade edilmektedir.⁴⁹ Muhatap zaten konuyu inkâr eden bir kişi ise onu ikna etmek için konuşmacı daha fazla tekid edatı kullanarak inkârını izale edip ikna etmeye yönelebilmektedir.⁵⁰ Örneğin ﴿كَأَلَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٌ﴾ “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka haddini aşarak azar.”⁵¹ Ebû Cehil hakkında nazil olan bu ayette⁵² “إِنَّ” ve “لَ” tekid edatı kullanılarak insanoğlunun kendine güvenmesinin ne kadar tehlikeli olduğu vurgulanmaktadır. Zira insa-noğlu kendi kendine yeteceğini düşündüğünde hemen azmaya başlamaktadır. Ayette iki tane tekid edatı kullanılarak azacağın inkâr eden insanın önüne set çekilmekte ve sakın kendine yeteceğini düşünme uyarısı yapılmaktadır.

Muhatabın durumunun değişmesine bağlı olarak kelamın şekli de deği-şiklik göstermektedir.⁵³ Burada muhatap bazen gerekten tasdik, tereddüt ve inkâr makamında bulunduğu gibi bazen de kendini o makamdaymış gibi görebilir. Zira muhatap inkâr etmezken inkâr eder bir pozisyona geçebilir. Buna bağlı olarak konuşmacı da hitabını değiştirerek tekidli ifadeler kulla-nabilmektedir.

2.1.2.2. Konuşmacının İltibastan Kaçınması

Dilin çağrı işlevinin beklenen şekilde gözükmesi için konuşmacının söyle-minde netlik olması, karışıklık ve belirsizlik olmaması gerekmektedir. El-lebs/

47 el-Feth 48/29.

48 el-Bakara 2/110.

49 Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 2/427.

50 Mes’ûd b. Ömer et-Taftâzânî, *Muhtasaru’l-Meânî*, thk. el-Hind Mahmud Hasan (Pakistan: Mektebetu’l-Buşra, 2010), 1/98-100.

51 el-‘Alak 96/6-7.

52 Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve İ’râbuhu*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî (Beyrut: ‘Alemlü’l-Kütüb, 1988), 5/345.

53 Konuyla ilgili örnekler bağlamında detaylı bilgi için bkz. M. Edip Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013), 33-40.

El-lubs, bir şeyin üzerini örtmek, işin karmaşık olması, birbirine karışmak anlamındadır. “لَيْسَتْ عَلَيْهِ الْأَمْرُ” Aslını bilmesin diye konuyu ona karıştırdım.”⁵⁴ Bu kavram Arap dili nahiv ve belagat kaynaklarında konuşmacının konuyu muhatabından gizlemesi, karıştırması veya kapalı kılması gibi anlamlarda çokça kullanılmaktadır. Muhatabın bu karışıklığa ve belirsizliğe düşmemesi ve konuşmacının amaçladığı anlamı alıcıya iletebilmesi için lebs’ten kaçınması gerekliliği ifade edilmektedir. Arap dilbilim kaynaklarında, muhatabın konuyu karıştıracığı fark edildiğinde kullanılacak cümlelerde bazı düzenlemelerin yapılması gerekliliği açıklanmaktadır. Zira konuşmadan maksat konuşmacının gönlündeki anlamları dinleyiciye açıklamak, anlatmak ve açıklığa kavuşturmadır. Bu maksat gerçekleşmezse konuşma da amacına ulaşamaz.⁵⁵ Bu sebeple göndericinin iltibastan kaçınması gerekmektedir. Konuyla ilgili bazı örnekler aşağıda zikredilmektedir.

Arap dilinde söze nekre bir isimle başlamak muhatap açısından iltibasa yol açacağı için uygun görülmemiştir. Örneğin, “كَانَ إِنْسَانٌ حَلِيمًا” bir insan yumuşak huyluydu” ifadesinde hakkında malumat verilen şey muhatap açısından kapalı olduğu için herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Bu yüzden Araplar nekre bir isimle cümleye başlamayı hoş görmemişlerdir.⁵⁶ Gönderimi bilinmeyen bir varlık hakkında serd edilen bir cümle karşısında alıcı konuyu anlamak için “o kim? veya o ne? gibi sorular sorması doğal bir durumdur. Arap dilinde cümle tertibinde ve cümle öğelerini oluşturan kelime türlerinin seçiminde dilin çağrı işlevinin etkin rol oynadığı görülmektedir. Zira alıcı açısından kapalı olmayan ifadeler anlamlı kabul edilmektedir.

Arap dilinde ‘atf-ı beyân kullanmanın gayelerinden birisi alıcı açısından karışıklığın önlenmesi ve dilin çağrı işlevinin gerçekleşmesine yöneliktir.⁵⁷ İletişimin geçtiği ortamda konuşmacının hakkında konuştuğu varlıktan birden çok varsa konuşmacı muhatabının karıştırmaması için ‘atf-ı beyan kullanılarak iltibasın önüne geçmektedir. Şöyle ki: “يَا زَيْدُ الطَّوِيلُ” hey uzun Zeyd.” cümlesinin kullanıldığı ortamda birden çok Zeyd olduğu için gönderici uzun kelimesini kullanarak seslendiği Zeyd’i belirgin hale getirerek dilin çağrı işlevinin gerçekleşmesini istemektedir.⁵⁸ Mübhem isimler sıfatlarla belirgin hale getirilirken konuşma ortamında sıfatın anlamını taşıyan farklı varlıklar varsa mübhem isimle beraber işaret edilen varlık da zikredilmelidir. Aksi takdirde

54 el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, 12/443.

55 İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*, 2/222.

56 'Amr b. Osman b. Kamber Ebû Bişr Sîbeveyh, *el-Kitâb Kitâb-u Sîbeveyh*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1988), 1/48.

57 Yakup Kızılkaya, “Belagatın Fasil ve Vasil Konusuna Türkçe Kavramsal Çerçeveden Bir Bakış: Sıralı Bağlı Cümleler”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (2019), 1367-1392, 1381,1382.

58 Ebû Bekr Muhammed b. Sehl el-Bağdâdî İbn Serrâc, *el-Uşûl fi'n-Nahv*, thk. Abdülhüseyn el-Fetelî (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1996), 1/368.

lebs/karışıklık meydana gelmektedir. Örneğin, uzun olan farklı varlıkların bulunduğu konuşma ortamında “هَذَا الطَّوِيلُ bu uzun” ifadesini kullanan konuşmacı, alıcıya belli bir şey sunmuş sayılmaz. Zira alıcı bu söylemden hangi uzunun kastedildiğini çıkaramayacaktır. Konuşmacı, uzun adamı kastediyorsa “هَذَا الرَّجُلُ الطَّوِيلُ bu uzun adam” ifadesini kullanması gerekir.⁵⁹

Lebse/karışıklığa sebep olan durumlardan birisi de i'râbın terk edilmesidir. Arap dilinde muhatapın mesajı anlaması için konuşmacının i'râb kurallarına riayet etmesi de gerekli görülmektedir. Çünkü i'râb sayesinde anlamlar ayrışır, belirginleşir ve konuşmacıların kast ettiği anlamlar açığa çıkar.⁶⁰ Konuyu açıklığa kavuşturmak için lebsin, takdim konusunda konuşmacıyı nasıl yönlendirdiğine dair bir açıklamanın yapılması uygun olacaktır. Cümle ögeleri arasında i'râb bakımından herhangi bir ayırıcı özellik yoksa mef'ûlün fâile takdimi alıcı açısından kapalılığa sebep olduğundan tehir edilmesi gerekir. Örneğin, “صَرَبَ عَيْسَى مُوسَى İsa, Musa'ya vurdu.” cümlesinde İsa'nın fâil olması kesinse Musa'nın takdimi uygun değildir. Ayrıca Arap dilinde hâlin sâhibu'l-hâle takdimi muhatap açısından karışıklığa sebep olmuyorsa uygun kabul edilmektedir.⁶¹ Aynı şekilde cümlede fâillik, mef'ullük veya fiildeki aslî veya tebe'î eylem cümle unsurlarından her birisi tarafından yapılabilme durumu varsa ve i'râb ile bu unsurların failliği veya mef'ullüğü ayrıştırılmıyorsa mef'ulün takdimi uygun olmaz. Çünkü muhatap açısından kapalılığa sebep olmaktadır. Örneğin, “أَعْطَيْتُ زَيْدًا عَمْرًا Amr'ı Zeyd'e verdim.” Cümlesinde Amr ve Zeyd hem verilen hem de kendisine verilen olabilme özelliğine sahip olduğu için Amr'ın takdimi uygun değildir. Ancak “أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا Zeyd'e dirhem verdim” ifadesinde muhatap açısından anlam karışıklığına sebep olacak bir durum söz konusu olmadığı ve Zeyd'in dirheme verilmesi mümkün olmadığı için dirhem kelimesinin takdiminde bir problem görülmemiştir. Yani “أَعْطَيْتُ دِرْهَمًا زَيْدًا Dirhemi Zeyd'e verdim.” şeklinde de söylenebilmektedir.⁶² İ'râb mef'ûlde gözükp fâilde gözükmüyorsa konuşmacı, muhatapının iltibasa girmeden manayı doğru anlamasını önemseydiği için mef'ûlü takdim edebilmektedir. Örneğin, “أَعْجَبَ زَيْدًا مَا كَرِهَ عَمْرُو Amr'ın sevmediği şey Zeyd'in hoşuna gitti.” Cümlesinde görüldüğü üzere mef'ûl olan “زَيْدًا” kelimesi “مَا” kelimesine takdim edilmiştir.⁶³ Görüldüğü üzere Arap dilinde göndericinin takdim yapabilmesi alıcı açısından kapalılığa sebebiyet vermediği durum-

59 İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, 2/33.

60 Ebu'l-Hüseyyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya İbn Fâris, *es-Sâhibi fi Fıkhil-Luğa ve Süneni'l-'Arabi fi Kelâmihâ*, çev. Ahmed Hasan Besic (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 143.

61 Yusuf Akçakoca, *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 110.

62 İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, 2/245-246.

63 Ebul-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî, *Netâicu'l-Fıkr fi'n-Nahv*, thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avved (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 134.

larda uygun görülmektedir. Bu ise Arap dilinde çağrı işlevine verilen önemi göstermektedir. Verilen örnekler günlük dilde kullanılsa dahi Arap dilinde dilin çağrı işlevinin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Diğer bir örnek, muhatabı belirginleştirmek için, “افعل yap” anlamında kullanılan “زويد” kelimesine eklenen “ك، كُ” gibi zamirlerin kullanımında görülmektedir. Zira “زويد” kelimesi, müzekker-müennes, müfred-tesniye-cemî gibi tüm kipler için kullanılmaktadır. Konuşmacı bu kelimeyi kullandığında iletişim ortamında hitap ettiği kişi veya kişilerden başkaları da varsa ve sözünün arada kaynayacağından endişe ediyorsa “زويد” kelimesine “ك، كُ” gibi bitişik zamirleri getirerek iltibasın önüne geçebilmektedir.⁶⁴ Böylece hitap ettiği kişiyi hitap etmediği kişilerden ayırarak muhatabına meramını daha selametli bir şekilde ulaştırabilmektedir. Konuşmacı iltibastan emin olduğunda ise bu zamirleri hafzedebilmektedir. Örneğin göndericinin kendisine doğru gelen bir kişiye seslendiğinde “ك، كُ” gibi zamirleri kullanmasına gerek yoktur. Ancak kendisine bakmayan veya ilgisi farklı yönlerde olan bir kişiye seslendiğinde bu zamirleri kullanarak hitap ettiği kişinin dikkatini kendine çekmek istemektedir.⁶⁵ Dolayısıyla lebs konusunun Arap dilinde konuşmacıyı bağlayan ve dilin çağrı işlevine yönelik alınan önemli tedbirlerden olduğu sonucuna varılması mümkündür.

2.1.2.3. Konuşmacının Edebi Sanatları Kullanabilmesi

Konuşmacı edebi sanatları kullanarak bir anlamı çeşitli şekillerde söyleyebilmektedir. İletmek istediği mesajı muhatabının anlayış seviyesini de hesaba katarak teşbih, mecaz, kinaye ve istiare gibi edebi sanatları kullanmak suretiyle söylem konusunun muhatabının zihninde daha iyi canlanmasını sağlayabilir. Örneğin, “زيد أسد Zeyd aslandır.” sözü bir anda aslanın cesaretini atılganlığını diğer hayvanlar üstündeki rolünü vs. birçok özelliğini muhatabın zihninde canlandıracaktır. Bu söz yerine “زيد شجاع Zeyd cesurdur.” sözü seçilse dinleyicinin hayal dünyası harekete geçmeyip sadece Zeyd’in cesur olduğunu anlayacaktır. Konunun daha da netleşmesi için Kur’an’dan bir örnekle edebi sanatları kullanmanın dilin çağrı işlevinde ne denli etkin bir role sahip olduğu gösterilecektir. Sözgelimi, ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا﴾ “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar”⁶⁶ ayetinde “ناراً” kelimesi mecaz anlamda kullanılmış olup haksızlıkla yetim malı yemek ateş kuru yemekle eş tutulmuştur.⁶⁷

64 Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâ'îl en-Nahvî el-Lugavî el-Endelûsî İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrâhîm Ceffâl (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1996), 4/255.

65 Sibeveyh, *el-Kitâb Kitâb-u Sibeveyh*, 1/244.

66 En-Nisâ 4/10.

67 Hatîp el-Kazvînî, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 209.

Ayette muhatapları etkilemek ve yetim malına el uzatmaktan alıkoymak için onların hayal dünyalarında zulümle yenen yetim malının yiyenlerin karınlarında yanan bir ateş kütesine dönüşeceği canlandırılmaktadır. Zulümle yetim malı yemek haramdır gibi bir ifade yerine ateşe benzetilmesi muhataplarda daha çok etki etmekte olup dilin çağrı işlevi açısından daha etkili bir tercih olduğu söylenebilir. Maksudı ifa etmesi bakımından diğer edebi sanat türleriyle ilgili örnekler verilmeden bu kadarla iktifa edilecektir.

2.1.2.4. Konuşmacının Söyleminde Bütünlük Olması

Konuşmacının söylemindeki bütünlük onun söyleminin giriş gelişme ve sonuç kısımları arasındaki söylem ve amaç birliğinden oluşan anlamdır. Muhatabını etkilemek isteyen bir hatibin konuşmasının konuyu özetleyen güzel bir girişi konuyu etraflıca ele alan gelişme bölümü ve güzelce noktalayan bir sonuç kısmı olmalıdır. Bu üç bölüm arasında bir bütünlük olmalı muhatap konuşma veya metin bitinceye kadar ana konudan uzaklaşmamalıdır. Arap dilinde bu kavramlar husnü'l-ibtida husnü't-tahallus husnü'l-intiha olarak ifade edilmektedir. Bir metnin veya söylemin bu özellikleri taşıması için bütünlüğü olmalı ve metnin ana gayesine hizmet etmelidir. Sözlerin kulağa hoş gelen kelimelerden oluşması, sözcüklerinin cümle içinde dizilişinin anlam kapalılığına yol açmadan iltibastan uzak bir şekilde tıpkı bir gerdanlıktaki incilerin dizilişi gibi en güzel bir şekilde dizilmesi, anlamının alıcılar tarafından güçlük çekilmeden algılanması ve amaçlanan anlama doğrudan ulaşılabilmesi için konuşmacının oluşturduğu söylemin husnü'l-ibtida husnü't-tahallus ve husnü'l-intiha gibi özellikleri taşımasının gerekliliği ifade edilmektedir. Arap dili kaynaklarında bu özelliklerin alıcı endeksli olduğu ve konuşmacının alıcıyı etkilemek için söylemini oluştururken dikkat etmesi gereken özellikler olduğuna dikkat çekilmektedir.⁶⁸

Husnü'l-ibtida, söze güzel bir şekilde giriş yapmak muhatabın halini psikolojik durumunu dikkate alarak ona haz verecek, onu etkileyecek ve harekete geçirecek ifadelerle başlamak demektir. Kelamın ilk kısmı kulağa hoş geliyorsa, cümle unsurları inci gibi dizilmişse ve anlamı doğru ise alıcı kulak kabartıp gerisini de şevkle dinleyip anlayacaktır. Konuşmanın başlangıcında kaba bir üslupla, kulağı tırmalayan, dinleyiciyi rahatsız eden ifadeler seçilmişse konuşmanın geri kalanının dizilimi düzgün ve anlamı doğru da olsa alıcı konuşmacıyı dinlemekten imtina edecektir.⁶⁹ Ayrıca sözün başında sözün tamamının anlamına işaret eden bir kelime veya cümle ile başlamak da husnü'l-ibtidadan kabul edilmektedir. Burada önemli olan husus bidayetteki

68 Hatîp el-Kazvînî, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, 322-326.

69 Abdülazîm b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısırî İbn Ebu'l-İsba', *Tahrîru't-Tah'bir fi Smâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyân-i İ'câzi'l-Kur'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (Mısır: el-Cumhûriyyetu'l-'Arabîyyetu'l-Muttehide, 1963), 168-172.

güzelliğin muhataplar açısından güzel olmasıdır. Konuşmacı açısından güzel olan bir girizgâh alıcılar açısından güzel olmayabilir. Dolayısıyla muhatap açısından önemli olan her hangi bir şeyle söze başlamak da husnü'l-ibtida kabul edilebilir. Ayrıca örf, toplum veya inanç açısından kötü kabul edilen şeyleri överek de söze başlamamak yine bu özelliğin bir gereğidir.⁷⁰

Husnü't-Tahallus, söylem veya metnin ilerleyişine göre ana mesaj katkısı olacak şekilde farklı şeylerden bahsederek dikkatleri dağıtmadan güzel bir manevra ile tekrar ana mesaj dönmek şeklinde tanımlanmaktadır.⁷¹ Konuşmacı söyleminde, yazar metninde muhatabı daha fazla etkilemek için bu yöneme başvurmaktadır. Gönderici konunun gelişme bölümünde bu taktiği kullandığında zihinlerin farklı konulara dağılmaması için güzel bir manevra ile konuyu toplaması gerekmektedir.

Husnü'l-İntiha, konuşmanın sonunun güzel bitmesidir. Gönderici bağlam koşullarına uyararak ve muhataplarının halini gözeterek konuşmasının sonunda kapalı ifadelerden kaçınması, kulağa hoş gelen ifadeleri seçerek konuşmasını sonlandırması demektir. Güzel bitirmeyi gösteren diğer bir husus da konuşmanın sonunun başından kopuk olmamasıdır. Zira muhataplar sözün başıyla sonu arasında irtibat kuramazlarsa verilmek istenen mesajı fark edemeyebilirler. Bu ise konuşmanın temelinde bulunan dilin çağrı işlevine ket vurmaktadır.

Söylemde bütünlük olmasına yönelik yapılan bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Arap dilbilimcilerinin konuyu dilin çağrı işlevini hesaba katarak ele aldıkları görülmektedir.

2.1.3. Çağrı İşlevinde Muhatabın Rolü

Belagatı dinlemekle ilişkilendiren âlimler, muhatabın iyi bir dinleyici olmadığı durumlarda konuşmacının gönderimde bulunduğu anlamların üzerinde düşünmeyeceğini beyan etmektedirler. Etkin dinleme, beliğ bir konuşmacının meramını anlatmasında önemli bir etkidir.⁷² Çünkü iyi bir dinleyici konuşmacıyı cesaretlendirir ve meramını anlatması için ona şevk verir. Konuşmacı ne kadar beliğ olursa olsun muhatap etkin dinlemiyorsa onun sözü faydasız kabul edilmektedir.⁷³ Zira, “İyi bir dinleyici olmak iyi bir konuşmacı olmaktan daha evladır.”⁷⁴ sözü dinlemenin ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Beliğ sözün özü çok kıymetli bir inci gibidir. Şöyle ki, O incinin kıy-

70 Ali Bulut, *Belâgat-i Müeyyessera -Meânî Beyân Bedî'* (İstanbul: İFAV, 2015), 242.

71 Müeyyedbillâh, *et-Tirâzu'l-Mütedammîn li Esrâri'l-Belâga ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*, 2/330-331.

72 el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn -el-Kitâbetu ve's-Şi'r-*, 22.

73 İbn Hamdûn, *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, 1/273.

74 Ebû Sa'd Mansûr b. el-Huseyn el-Âbî, *Nesru'd-Durr fi'l-Muhâdarât*, thk. Hâlid Abdulğani Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 309.

metini ancak özelliklerini bilerek bulunduğu yerden çıkararak bilir; hakkettiği değeri vererek satın almayı ise ancak onun piyasadaki konumunun farkında olan kişi yapar. Sözün kıymetini de ancak onu hakkıyla dinleyen ve gereği gibi kabul eden kişi bilir. Bu ise ancak güzel sözün özelliklerini ve konuşmacının da sözünü dizerken o özelliklere itimat ettiğini bilen bir dinleyici de gözükür.⁷⁵ Dinlemeyen bir muhataba söz söylemek suya yazı yazmak gibidir. Dilin çağrı işlevinin yerine gelebilmesi için Arap dilcileri dinleyicinin de aktif dinleyici olmasını beyan etmişlerdir.

Sonuç

Çalışma neticesinde modern dilbilimde dilin işlevlerinden olan çağrı işlevinin Arap dili nahiv ve belagat ilimlerinin temel araştırma konuları arasında ele alındığı tespit edilmiştir. Dilin çağrı işlevi kavramsal olarak kaynaklarda “الإفادة، الإفهام، الإعلام” gibi kavramlarla ele alındığı görülmüştür. Nahiv ilminde dilsel birimler için kullanılan “الكلم، الكلمة، الكلام” terimlerinin yaralamak, iz bırakmak; belagat kavramının da muhataba mesajı iletmek ve amaçlanan anlamı onun gönlüne düşürmek gibi anlamlarla dilin çağrı işlevinin özü olan muhatabı etkilemek ve onu harekete geçirmek anlamlarını özlerinde barındırdığı gösterilmiştir. Arap dili ilimlerinde kullanılan الكلم ve البلاغة gibi önemli iki kavramın kök anlamlarında dilin çağrı işlevinin bulunması Arap dilinin muhatabı etkilemeye yönelik bir yapısının olduğu kanaatini doğurmaktadır. Ayrıca söylem oluştururken konuşmacının dikkat etmesi gereken hususların temelinde muhatabı etkilemenin bulunması da dikkat çeken diğer bir unsurdur. Arap dili literatüründe iltibastan kaçınmak, belâğ olmak, söyleminde bütünlük bulunmak, muhatabının halini ve bağlamı gözetmek gibi durumlara dikkat ederek konuşmacının söylemini oluşturmasının ve ifade etmesinin gerekliliği çeşitli bağlamlarda dile getirilmektedir. Bu ise Arap dilinde dilin çağrı işlevinin ilk kaynaklardan beri farkında olunan bir konu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dilin çağrı işlevinin gerçekleşmesi için temel faktörün İletişim taraflarının ortak kod kullanmalarının olduğu da Arap dilinin temel kaynağı olan Kur’ân’da bildirilmektedir. Diğer bir husus dinleyiciyi bağlamaktadır. Belagat kaynaklarında çağrı işlevinin meydana gelebilmesi için muhatabın etkin bir dinleyici olduğu da belirtilmektedir. Hülâsa, erken dönemden bu yana Arap dili nahiv ve belagat çalışmalarında dilin çağrı işlevinin göz ardı edilmediği bilakis pek çok konunun işlenişinde muhatabın dolayısıyla dilin çağrı işlevinin hesaba katıldığı görülmüştür.

Kaynakça

- Abbâsî, Abdulâlî. "el-Vazîfetu'l-İfhâmiyye li's-Siyâk fî Usûli'l-Fıkh". *el-İhyâ* 41,42 (2014), 354-369.
- Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Huseyn el-. *Nesru'd-Durr fi'l-Muhâdarât*. thk. Hâlid Abdulğanî Mahfûz. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Ädel, Annelie. *Metadiscourse in L1 and L2 English*. ed. Elena Tognini-Bonelli. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1996.
- Akçakoca, Yusuf. *Arap Dili Sözdiziminin Anlambilim Boyutu –Cümle Ögeleri, Kurgusu ve Anlam*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Alî, Abdurrahman Abdulhamîd. *Târihu'l-Edeb fi'l-'Asri'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Hadîs, 2008.
- 'Askerî, Ebû Hilâl el-. *Kitâbu's-Sinâ'ateyn -el-Kitâbetu ve's-Şi'r-*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahîm. Kahire: Dâru'l-Fikru'l-'Arabî, 2. Basım, 1971.
- Bulut, Ali. *Belâgat-i Müyessera -Meânî Beyân Bedî'-*. İstanbul: İFAV, 2015.
- Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr el-. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Abdusselâm Muhammed Harun. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1948.
- Câhiz, Ebu Osman Amr b. Bahr el-. *Kitâbu'l-Hayevân*. thk. Muhammed Bâsıl 'Uyûni's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-. *Kitabu't-Ta'rîfât*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Mısır: Dâru'r-Reyyân li'n-Neşr, 1982.
- Çağmar, M. Edip. *Alıştırmalarla Belâgat*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2013.
- Ebû Hayyân el-Endelûsî, Muhammed bin Yusuf bin Ali bin Yusuf. *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*. thk. Hasan Hindâvî. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1997.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbu'l-Luga*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn - Muhammed 'Alî en-Neccâr. Kahire: el-Mu'essesetu'l-Mısıriyyeti'l-'Amme li't-Te'lîf ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, 1964.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed el-. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Mektebetu Tahkîki't-Turâss fî Mu'esseseti'r-Risâle. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2005.
- Fourie, Pieter J. (ed.). *Media Studies Volume 1 -Institutions, Theories and Issues*. South Africa: Juta Education, 2007.
- Güceyüz, İsa. *Belâgat İlimleri Tarihi -Terimleşme Bağlamında-*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Hanauer, David Ian. "What We Know About Reading Poetry: Theoretical Positions and Empirical Research". *The Psychology and Sociology of Literature*. ed. Dick Schram - Gerard Steen. 107-128. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001.
- Hatîp el-Kazvîni, Celâluddîn Ebû 'Abdillah Muhammed b. Sadettîn b. Ömer. *el-İdâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*. çev. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Irmak, Mustafa. *Haber ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Mısır: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1952.

- İbn Ebu'l-İsba', Abdülazîm b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısırî. *Tahrîru't-Tah'bir fi Sinâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyân-i İ'câzi'l-Kur'ân*. thk. Hafnî Muhammed Şeref. Mısır: el-Cumhûriyyetu'l-'Arabiyyetu'l-Muttehida, 1963.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya. *es-Sâhibi fi Fikhi'l-Luğa ve Süneni'l-'Arabi fi Kelâmihâ*. çev. Ahmed Hasan Besic. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Hamdûn, Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî. *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*. thk. İhsân 'Abbâs - Bekr 'Abbâs. 10 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 1996.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Edebu'l-Kâtib*. thk. Muhammed ed-Dâîf. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. thk. 'Abdullâh 'Aliyyu'l-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1984.
- İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-Nahv*. thk. Abdulhüseyn el-Fetelî. 3 Cilt. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 3. Basım, 1996.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâ'il en-Nahvî el-Lugavî el-Endelûsî. *el-Muhassas*. thk. Halil İbrâhîm Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1996.
- İbn Sinân el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî el-Halebî. *Sirru'l-Fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982.
- İbn Vehb, Ebu'l-Huseyn İshâk b. İbrâhîm b. İsmâil el-Kâtib. *el-Burhân fi Vucûhi'l-Beyân*. thk. Hafnî Muhammed Şeref. Kahire: Mektebetu's-Şebâb, 1969.
- İbnu'l-Esîr, Ziyâeddîn. *el-Câmiu'l-Kebîr fi Sinâati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*. thk. Mustafa Cevâd - Cemîl Sa'îd. Bağdat: Metbeu'l-Mecmeu'l-İlmî, 1956.
- İbnu'l-Esîr, Ziyâeddîn. *el-Meselu's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. 4 Cilt. Kahire: Dâr Nehdatu Mısır, ts.
- Jakobson, Roman. "Closing Statements: Linguistics and Poetics". *Style in Language*. ed. Thomas A. Sebeok. 350-377. New York: The Technology Press of Massachusetts Institute of Technology, 1960.
- Jakobson, Roman. "Linguistics and Poetics". *Language in Literature*. ed. Krystyna Pomorska - Stephen Rudy. 62-94. Cambridge-London: Belknap Press of Harvard University Press, 1987.
- Jakobson, Roman. *The Framework of Language*. Michigan: Michigan Studies in the Humanities, 1980.
- Kalkaşendî, eş-Şeyh Ebi'l-'Abbâs Ahmed el-. *Subhu'l-A'şâ*. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1922.
- Karagöz, Mustafa. "Dilin İşlevleri Açısından Kur'an'ın Üslûbu". *Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2007), 171-206.
- Kızılkaya, Yakup. "Belagatın Fasil ve Vasil Konusuna Türkçe Kavramsal Çerçeveden Bir Bakış: Sıralı Bağlı Cümleler". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (2019), 1367-1392.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke el-. *el-Belâğatu'l-'Arabiyye -Ususuhâ ve 'Ulûmuhâ ve Funûnuhâ-*. Beyrut: Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Müeyyedbillâh, Yahya b. Hamza b. Ali. b. Ibrahim el-'Alevî el-Yemeni. *et-Tırâzu'l-Mütedammîn li Esrâri'l-Belâga ve 'Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz*. 3 Cilt. Mısır: Matba'atu'l-Muktetaf, 1914.
- Nord, Christiane. *Text Analysis in Translation*. Amsterdam: Rodopi, 2. Basım, 2005.
- Sekkâkî, Ebû Yakub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed es-. *Miftâhu'l-'Ulûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2011.

- Senft, Gunter. "Phatic Communion". *Culture and Language Use*. ed. Gunter Senft vd. 226-233. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2009.
- Sîbeveyh, 'Amr b. Osman b. Kamber Ebû Bişr. *el-Kitâb Kitâb-u Sîbeveyh*. thk. Abduselâm Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 3. Basım, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Saîd Hasan b. Abdullah b. el-Merzubânî es-. *Şerhu Kitâbi's-Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî - Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Steinberg, Sheila. *An Introduction to Communication Studies*. South Africa: Juta, 2007.
- Subkî, Ebû Hâmid Bahâuddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-. *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003.
- Süheylî, Ebul-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah es-. *Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahv*. thk. 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avved. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Şelak, Alî. *Merâhîl-u Tatavvuri'n-Nesri'l-'Arabî fî Nemâzicîhi*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1991.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 2001.
- Taftâzânî, Mes'ûd b. Ömer et-. *Muhtasarü'l-Meânî*. thk. el-Hind Mahmud Hasan. Pakistan: Mektebetu'l-Buşra, 2010.
- Toklu, Osman. *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- 'Ukberî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Hüseyn el-Bağdâdî el-. *el-Lübâb fî 'İleli'l-Binâ ve'l-İ'râb*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.
- Verrâk, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah el-. *'İlelu'n-Nahv*. thk. Mahmud Câsim-Muhammed Derviş. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1999.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. thk. Abdulcelil Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Alemlü'l-Kütüb, 1988.